

ARGUMENTELE TRINITARE ALE LUI ATANASIE CEL MARE. O PERSPECTIVĂ A LECTORULUI DE AZI

CAMELIA DIANA LUNCAN*

ABSTRACT. *The Trinitarian Arguments Advanced by Athanasius the Great. A Today's Reader's Perspective.* The history of theological debates within Christianity over the centuries has its own benefit. It not only informs us regarding the theological gains and disputes among theologians and the formulation of diverse doctrines referring to God, Trinity, Salvation, but also shapes us and our thought. It shapes our admiration for those who, in the first millennium, guided by the Holy Spirit, dedicated their time and efforts to studying God's Word in order to understand God more accurately and present Him to the world more intelligibly. Athanasius is one of the important fathers of the Church and his contribution to the theology development is noteworthy.

Keywords: *Athanasius, homoousios, Trinity, God, Son, Holy Spirit, doctrines, trinitarian.*

REZUMAT. *Argumentele trinitare ale lui Atanasie cel Mare. O perspectivă a lectorului de azi.* Istoria dezbaterilor teologice din cadrul creștinismului de-a lungul secolelor își are beneficiile ei. Nu doar că ne informează asupra câștigului și disputelor de ordin teologic dintre teologii vremii și asupra formulărilor doctrinelor diverse referitoare la Dumnezeu, Trinitate, Mântuire, ci ne și modelează pe noi și gândirea noastră. Ne formează admirația pentru cei care, în primul mileniu, aflați sub îndrumarea Duhului Sfânt, și-au dedicat timpul și eforturile pentru studierea Cuvântului lui Dumnezeu pentru a-L înțelege pe Dumnezeu mai adecvat și pentru a-L prezenta într-un mod mai ușor de înțeles. Atanasie este unul dintre părinții importanți ai Bisericii, iar contribuția lui la dezvoltarea teologiei este demnă de remarcat.

Cuvinte cheie: *Atanasie, homoousios, Trinitate, Dumnezeu, Fiul, Duhul Sfânt, doctrine, trinitare.*

* Profesoară de limba engleză și traducătoare autorizată; insidercam@yahoo.com.

1. Introducere

Istoria dezbaterilor teologice din creștinism își are rostul ei. Ne informează asupra trecutului, ne revelează evoluția ideilor cu privire la Dumnezeu și la credința în Dumnezeu, concretizarea terminologiei, a doctrinelor din cadrul creștinismului. Dar nu doar ne informează, ci ne și formează. Ne formează respectul pentru cei care, în trecut, îndrumați de Duhul Sfânt, s-au dedicat lui Dumnezeu și și-au dedicat viețile lui Dumnezeu și studierii Cuvântului Său. Ne formează admirația față de părinții Bisericii și de contribuția lor la formularea și definirea Dumnezeirii, a crezului etc.

Este importantă lectura și studierea scrierilor din trecut nu doar pentru a ne îmbogăți informațional și a cunoaște datele istorice – ceea ce nu e deloc de lepădat -, ci și pentru propria smerenie și mirarea pozitivă. Atunci când descoperim înțelepciunea oamenilor din trecut, suntem mai puțin predispuși să privim superiori din prezentul nostru spre ceea ce a reprezentat primul mileniu, suntem mai rezervați în încercarea de a tranșa cu prea multă siguranță sau superficialitate teme care sunt dezbătute de două milenii (sau mai mult) și care continuă să rămână în dezbateri, nesoluționate complet sau nesoluționate pentru toate părțile implicate în dezbateri, căci mintea umană nu poate cuprinde în totalitate imensitatea lui Dumnezeu. Suntem mai dispuși să cultivăm mirarea cea bună, acea mirare (nu tâmpă, ci perfect lucidă) care nu conține să aprecieze frumusețea pe care o întrezărește în ceilalți oameni, în înțelepciunea lor, în felul lor de a se dedica unui Dumnezeu mai mare decât ei sau a se dedica muncii în folosul celorlalți pentru a-i ajuta și pe ei să vadă frumusețea lui Dumnezeu.

În acest sens, propun să facem o incursiune în trecut în perioada lui Atanasie cel Mare (295-373 d.H.), pentru a vedea eforturile depuse de acesta în dialogurile teologice polemice pe care le-a purtat în vederea descoperirii împreună a adevărului cu privire la Dumnezeu și a persoanei Lui.

2.a. *Atanasie cel Mare*

Despre Atanasie știm că s-a născut în anul 295 d.H. în Alexandria. A fost hirotonit diacon și numit secretar al episcopiei din Alexandria în 319. Provenind dintr-o familie bogată, a avut posibilitatea de a studia la faimoasa școala catehetică din Alexandria. Doctrina sa cu privire la Hristos a fost cuprinsă în lucrarea *De Incarnatione*, în care susține că Fiul și Tatăl au aceeași substanță, dar personalități diferite. Pentru el, problema mântuirii e legată organic de relația dintre Tată și Fiul: „Dacă Hristos e mai puțin decât afirmă El despre El însuși, atunci

nu poate fi vorba despre mântuirea oamenilor”. Numai Dumnezeu, care e fără păcat ne poate mântui pe noi, oamenii, care suntem în totalitate păcătoși: „Hristos, Domnul, e coegal, coetern și consubstanțial cu Tatăl”¹.

Atanasie și-a susținut și menținut ideea unui Dumnezeu unic și a evidențiat existența unei vieți a iubirii în El însuși datorită Persoanei Treimice. A purtat polemici cu arienii care îl considerau pe Isus o creatură a lui Dumnezeu, nu Dumnezeu adevărat. A purtat polemici și cu tropicii, care, deși îl recunoșteau pe Isus ca Dumnezeu, îl respingeau pe Duhul Sfânt din cadrul Dumnezeirii, susținând că acesta este o creatură sau cel mai mare dintre îngeri. Dr. Ioan Bunaciu afirma că „Atanasie are meritul că nu filozofează cu substanța, ci rămâne credincios revelației Sfintei Scripturi și a căutat expresii care pun capăt discuției și stabilesc limitele hotărâtoare pentru credință și religie”².

2.b. Arienii și tropicii

Arianismul a fost un concept eretic, care a pornit de la subordonaționism; acesta presupunea ideea că Fiul e mai mic decât Tatăl din punct de vedere ontologic. Arienii l-au avut a promotor pe Arius și susțineau faptul că există un singur Dumnezeu, care nu se implică în creație și nu intră în contact cu lumea. Acest Dumnezeu, fiind pur și infinit, nu dorea să se întineze sau să se limiteze creând El însuși lumea, care e finită, așa că ar fi creat un intermediar – Fiul – care să creeze această lume. În concepția lor, Fiul există din voința Tatălui, dar nu și din ființa Lui. E creat din nimic, are existența dinainte de timp, dar nu din veșnicie. Primul care a contrazis concepțiile lor a fost Alexandru, episcop de Alexandria, fără succes însă.

Tropicii își afirmau credința în divinitatea lui Isus Hristos, dar nu și divinitatea Duhului Sfânt. Susțineau că Duhul Sfânt e doar aparent Dumnezeu, dar că, în realitate, El este cel mai mare dintre îngeri.

În cele ce urmează, ne vom uita la argumentele de care s-a folosit Atanasie în polemicile avute cu reprezentanții arianismului și cu tropicii în apologia Trinității, mai concret în apărarea divinității lui Isus Hristos respectiv a divinității Duhului Sfânt.

3. Dialogul cu arienii

Argumentele lui Atanasie au fost mai degrabă scripturale decât dogmatice sau filozofice. În anul 325, avea loc Conciliul de la Niceea, în urma împărțirii

¹ Iosif MORCAN, *Doctrina despre Sfânta Treime*, fără editură, p. 31

² *Ibidem*

bisericii. Au existat trei partide: partida ariană, care susținea că Tatăl și Fiul nu au aceeași substanță (*anhomoousios*), partida origenistă, care susținea asemănarea de substanță dintre Tată și Fiul (*homoiousios*) și cea ortodoxă, care susținea identitatea substanței (*homoousios*), partidă din care făcea parte și Atanasie.

„Episcopii din vremea lui Atanasie se asemuiau cu o mulțime de pastori bine intenționați, dar nu prea isteți, care puneau accent pe creștinismul «practic» în defavoarea teologiei.”³ Dacă stăm să analizăm mai atent, de altfel, multe erezii s-au născut din motivații bune, cu scopul de a găsi adevărul, însă instrumentele folosite în acest proces erau insuficiente sau insuficient documentate, însoțite de raționamente eronate.

Problema cea mai stringentă discutată la Niceea a fost divinitatea lui Hristos în vederea doctrinei pentru mântuire, soteriologia. O persoană care nu e Dumnezeu nu putea face o lucrare pe care numai Dumnezeu era în stare să o facă. Părinții niceeni au considerat mântuirea ca una dintre aceste lucrări. Numai Dumnezeu este capabil să mântuie omenirea, să ofere posibilitatea salvării pentru că El este creatorul lumii și al omului, El este sfânt spre deosebire de oameni care sunt păcătoși și El este Cel care ne iubește și dorește să ne ducă în raiul Său (Ioan 3:16). Astfel că inițierea refacerii legăturii, a comuniunii dintre om și Dumnezeu este realizată și trebuia realizată de către Dumnezeu.

Chiar dacă arienii erau de acord că Isus este Fiul lui Dumnezeu, nu acceptau faptul că ar fi Dumnezeu în Sine. Aduceau ca argumente versetele scripturale:

Tu ești Fiul Meu, astăzi Te-am născut (Ps. 2:7)

Tatăl e mai mare ca Mine (Ioan 14:28).

Atanasie a fost, însă, de părere că aceste versete se referă la umanitatea lui Isus, nu la divinitatea Sa, că doar ca om Isus este mai mic decât Tatăl.

Arienii susțineau faptul că Isus avea nevoie de împuternicirea Duhului Sfânt al lui Dumnezeu și din acest motiv Fiul a primit de la Duhul ca să-L împuternicească în viața Lui de ascultare față de Tatăl. Atanasie a explicat diferența între ”să fim noi în Dumnezeu” și ”Hristos în Tatăl”. Fiul răspândește mai degrabă Duhul Sfânt înspre noi decât să-L primească din cauză că noi suntem cei care avem nevoie de El. Hristos este ”în Tatăl”, iar noi suntem ”în Dumnezeu” prin Hristos.

Dacă Tatăl nu a fost Tată dintotdeauna, așa cum susțineau arienii, aceasta ar însemna faptul că Dumnezeu a fost cândva lipsit de Cuvânt și Înțelepciune.

³ Gordon CLARK, *The Trinity*, The Trinity Foundation, Jefferson, Maryland, 1990, p. 45

Aceasta pentru că Isus e numit *Logos* în Ioan 1:1, care înseamnă Cuvânt și Înțelepciune. Această idee apare dezbătută în capitolul IV al cărții lui Atanasie, *De Decretis*, scrisă după conciliu. Arienii, dorind să diminueze importanța unicului Cuvânt, au diminuat accidental chiar divinitatea lui Dumnezeu-Tatăl, afirmând că Dumnezeu a spus, de fapt, multe cuvinte. Atanasie a ridicat întrebarea: „Dacă e așa, atunci care cuvânt a fost Fiul?”⁴. Căci, din faptul că Dumnezeu a spus multe cuvinte, deducem că Dumnezeu se aseamnă bine cu omul care are nevoie de multe cuvinte pentru a se exprima. Folosirea unui cuvânt (sau cât mai puține cuvinte) nu face decât să arate spre perfecțiunea și puterea lui Dumnezeu (Isaia 48:13, Ps. 104:24, Prov. 3:19, Ioan 1:1).

În ce privește teoria mediatorului creat înaintea lumii pentru protecția lui Dumnezeu, pentru a Se feri să intre în contact cu ceva imperfect sau finit, Atanasie a ridicat retoric întrebarea: „Era creația o lucrare atât de obositoare încât Dumnezeu avea nevoie de cineva să-L scape de plictiseală și neputință?”⁵ și a citat Isaia 40:28, care spune: „... Domnul, Creatorul marginilor pământului, El nu obosește, nici nu poate fi golit de putere...”. Biblia nu face distincție între ceea ce a creat Dumnezeu și ceea ce a creat Isus. Isus e mai degrabă mâna nevăzută a lui Dumnezeu în creație decât un agent sau instrument (Isaia 66:2, 1Cor 8:6).

Dacă Hristos e prima creatură și noi urmăm prin El (pentru că El era considerat de către arieni Creatorul lumii), atunci suntem fii ai lui Hristos și nu ai lui Dumnezeu, iar Hristos, în loc să ne apropie de Dumnezeu, ne-ar separa. Dacă Hristos ar fi prima creatură, atunci nu s-ar deosebi de noi. De aceea, Hristos e fiul lui Dumnezeu tot așa cum Isaac e fiul lui Avraam; nu unul spiritual, ci unul natural. Arienii considerau că Isus ar fi fost divin doar prin participare sau prin proximitatea de Dumnezeu și prin faptul că îndeplinea voia Sa. Atanasie a fost de acord că Dumnezeu S-a folosit de Cuvânt pentru a crea lumea, dar a considerat absurd a presupune că Dumnezeu-Tatăl avea nevoie de un intermediar. Apoi, prin părtășia Lui cu omul, El a fost făcut sfânt și a devenit copilul lui Dumnezeu. De aceea „însuși Cuvântul trebuie să fie divin (sfânt) în natura Sa, căci, altfel, El n-ar fi putut împărtăși viața divină oamenilor”⁶. Cuvântul nu ne-ar fi putut diviniza dacă ar fi fost divin doar prin proximitatea de Dumnezeu și nu ar fi fost El însuși Dumnezeu adevărat.

Dacă Tatăl este etern, înseamnă că și Fiul e etern pentru că ei sunt una și ceea ce aparține unuia aparține și celuilalt: „Toate câte le are Tatăl, ale Mele sunt”

⁴ *Ibidem*, p. 50

⁵ *Ibidem*, p. 48

⁶ KELLY J.N.D., *Early Christian Doctrines*, Harper Collins Publishers, New York, 1978, p. 243

(Ioan 16:15). "Dacă despre tatăl nu se poate spune că a fost un timp când nu a fost, nici despre Fiul nu se poate spune aceasta"⁷. Tatăl e lumină, iar Fiul e strălucire și lumină adevărată: „Suntem întru Cel adevărat, întru Fiul Lui, Isus Hristos. Acesta este Dumnezeu cel adevărat și viața veșnică” (1Ioan 5:20).

Arienii considerau că Isus a fost numit Fiu în semn de răsplată pentru faptele Sale bune și ei înșiși se vedeau oglindiți în portretul lui Isus care a ajuns la Dumnezeu. Atanasie s-a declarat nemulțumit de faptul că uitându-se doar la partea umană a Mântuitorului, oponenții săi L-au considerat doar o creatură. În răspuns, Atanasie a subliniat faptul că egalitatea cu Fiul este imposibilă pentru că Cuvântul nu e ca noi, ci e ca Tatăl. Fiul e un model și învățător numai într-un sens și în mod sigur nu ne invită să devenim egalii Lui⁸. El se roagă ca "ei să fie una, cum suntem și noi" (Ioan 17:11), dar, prin aceasta, El oferă îndrumări pentru armonia creștină, relația dintre creștini și numai între ei; nu invită creaturile la aceeași părtășie ontologică pe care o are El cu Tatăl.

Prin „credincios”, arienii înțelegeau că Isus e credincios în sensul în care suntem noi, oamenii, credincioși. Dacă ar fi așa, atunci Moise ar fi trebuit acuzat pentru că a zis: „Dumnezeu este credincios și fără nedreptate” (Deut. 32:4), iar Pavel spune: „Dumnezeu, care e credincios, nu va îngădui să fiți ispitiți peste puterile voastre” (1Cor. 10:13). Dar când sfinții spun asemenea lucruri, ei nu se gândesc la Dumnezeu într-un mod uman, și își dau seama că termenul „credincios” e folosit în Scriptură cu sens dublu; primul sens e de „credincios, cel care crede”, iar al doilea sens este „demn de încredere, fidel, devotat, statornic față de un angajament”. Primul se potrivește în cazul omului, al doilea pentru Dumnezeu. Alexandru din Alexandria, vorbind despre natura Mântuitorului, sublinia că este necesar să se observe că calitatea de Fiu a Mântuitorului nostru nu are nimic în comun cu calitatea noastră de fii ai Lui⁹.

Arienii au acuzat atunci nestatornicia lui Isus și faptul că El nu rămâne același mereu și aduceau ca argument versetul 7 din Psalmul 44: „... ai iubit dreptatea și ai urât nedreptatea...”. Contrariat de argumentul lor, Atanasie a contraargumentat, spunând că aceasta nu demonstrează faptul că natura Logosului ar fi schimbătoare, ci că, tocmai dimpotrivă, e neschimbătoare. Pentru că numai creaturile, care au un început, sunt schimbătoare și acțiunile lor nu sunt stabile; iar un om bun astăzi se poate schimba mai târziu și poate deveni mai rău, așa că omul drept de azi e găsit în scurt timp ca fiind nedrept: „de aceea a fost

⁷ *Ibidem*

⁸ Robert C. GREGG & Dennis E. GROH, *Early Arianism*, Fortress Press, 1981, p. 60

⁹ *Ibidem*, p. 8

nevoie de cineva neschimbător, pentru ca oamenii să aibă ca model statornicia dreptății Logosului”¹⁰.

Textul din Marcu 13:22 a provocat o discuție cu privire la gradul neștiinței omului Isus. După Atanasie, „Logosul știa ziua sfârșitului lumii, dar omul Isus nu știa, deoarece e propriu omului să nu știe”¹¹.

Efortul lui Atanasie e de lăudat și admirat în această polemică avută cu arienii, dorind să demonstreze divinitatea lui Isus Hristos, mai ales având în vedere faptul că „... doctrina Trinității se desfășoară în Noul Testament mai degrabă sub forma unor aluzii decât a unei învățături clare”¹².

4. Dialogul cu tropicii

Atanasie este primul care dezvoltă o pneumatologie coerentă. A argumentat că Duhul nu e creatură și că termenul „*homoousios*” se poate aplica și cu privire la Duhul Sfânt. Tropicii susțineau ideea că Duhul e cel mai mare dintre îngeri. Argumentele aduse de Atanasie în dialogul polemic cu ei sunt de ordin soteriologic. El era de părere că Duhul Sfânt aparține indivizibilei „Treimi Sfinte”, pentru că „întreaga Treime e un singur Dumnezeu”. Pentru el, Duhul Sfânt e divin în întregime și consubstanțial cu Tatăl și cu Fiul. Scriptura învață că Duhul aparține și este una cu Dumnezeirea care e în Treime¹³. Duhul trebuie să fie divin dacă El e Cel care unește oamenii cu divinul Fiul al lui Dumnezeu și cu Dumnezeu-Tatăl.

Atanasie considera neacceptarea Duhului Sfânt ca o hulă împotriva Sfintei Treimi: „Ce ființă dumnezeiască mai e aceasta care se compusă din Creator și creatură?”¹⁴. Considera că cei care Îl socotesc pe Fiul drept Dumnezeu și acceptă ca Dumnezeu să fie numit creatură, nu cugetă corect nici despre Cuvânt și citează din Marcu 3:29: „Cel care-și va îndrepta hula împotriva Duhului Sfânt nu va primi iertare nici în veacul acesta, nici în veacul viitor.”

Tropicii spuneau că există în Scriptură locuri în care „Duhul” e scris „duh”, fără adjectivul „Sfânt” sau adaosul „al lui Dumnezeu” sau „al Tatălui”, ceea ce ar însemna că nu e divin. Atanasie răspunde reproșându-le că ei interpretează cuvântul „duh” ca fiind „Duhul” și astfel ei Îi luau divinitatea: „Ați luat Duhul prin faptele legii sau din auzirea cu credință?” (Gal. 3:2). Când vedem scris „duh”, el se

¹⁰ *Ibidem*, p. 14

¹¹ Ioan COMAN, *Și Cuvântul trup S-a făcut*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1993, p. 65

¹² Calvin BEISNER, *God in Three Persons*, Tyndale House Publishers, Wheaton, Illinois, 1984, p. 26

¹³ Donald K. MCKIM, *Theological Turning Points*, Westminster John Knox Press, Atlanta, 1988, p. 17

¹⁴ SF. ATANASIE CEL MARE, *Scrieri II*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988, p. 24

referă la duhul omului: „Noaptea gândeam în inima mea și se frământa duhul meu” (Ps. 76:6). Atanasie îi învâța pe tropici că, dacă „Duhul” e scris cu literă mare și este urmat de „al Meu”, „al Tatălui” sau „Sfânt”, atunci se referă la Duhul Domnului. Dacă e scris cu literă mică, se referă la duhul omului. În Psalmul 103:29-30, avem: „lua-vei Duhul Tău... Trimite-vei Duhul Tău și se vor zidi și vei înnoi fața pământului”. Totul se înfăptuiește de către Tatăl prin Fiul în Duhul. Dacă Duhul se odihnește în Fiul, se poate spune și că Tatăl, care-L generează, Se odihnește în Fiul. Grigorie de Nyssa spune că „tot așa cum persoana Tatălui e una, «Cel din care Fiul a fost generat și Duhul Sfânt a purces», tot așa putem spune că Cel care e cauza tuturor lucrurilor – Fiul și Duhul – e un singur Dumnezeu”¹⁵.

Tropicii erau de părere că Zaharia se referea la Duhul Sfânt atunci când a zis: „Acestea zice îngerul care vorbește în mine” (Zaharia 4:1)¹⁶. Pentru Atanasie însă e de la sine înțeles că, aici, îngerul care grăiește în el nu e Duhul Sfânt pentru că ei nu citiseră contextul sau nu fuseseră atenți la faptul că Zaharia vorbea cu îngerul ce-L sluja pe Dumnezeu.

Dacă luăm versetul 11 din Isaia 63: „Pogorātu-S-a Duhul de la Domnul și i-a călăuzit pe ei, Așa ai condus pe poporul Tău, făcându-Ți Ție nume de slavă.” Dumnezeu nu făgăduiește să trimită un înger, ci chiar Duhul Său, care e mai presus de îngeri, deci Duhul nu e creatură, nici înger, ci mai presus de acestea, unit de dumnezeirea Tatălui, Dumnezeu Însuși.

5. Concluzii

Dialogurile polemice teologice purtate de Atanasie cel Mare au contribuit la formulările doctrinare de mai târziu privind divinitatea lui Isus Hristos și a Duhului Sfânt. Însă dincolo de beneficiul teologic, există sau poate exista un beneficiu spiritual, moral, chiar personal pe care îl putem extrage din eforturile lui Atanasie de a revela adevărul pe care l-a înțeles el relativ la Dumnezeu și Dumnezeire.

¹⁵ George Park FISHER, *History of Christian Doctrine*, Charles Scribner’s Sons, New York, 1904.

¹⁶ A se compara cu versiunea în limba engleză Douay-Rheims 1899 American Edition: “And the angel that spoke in me came again: and he waked me, as a man that is wakened out of his sleep.” (la adresa <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Zechariah+4&version=DRA> consultat la 07.04.2017) și cu originalul grecesc: “ΚΑΙ ἐπέστρεψεν ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν ἐν ἐμοὶ καὶ ἐξήγειρέ με ὄν τρόπον ὅταν ἐξεγερθῆ ἄνθρωπος ἐξ ὕπνου αὐτοῦ” (preluat de la adresa <http://www.ellopos.net/elpenor/greek-texts/septuagint/chapter.asp?book=41&page=4> consultat la 08.04.2017). Versiunile românești au ales expresii similare cu “vorbește cu mine”, însă versiunea ortodoxă Bartolomeu Anania păstrează forma grecească: “Și s'a întors îngerul care grăia întru mine și m'a trezit așa cum se trezește omul din somnul său” (la adresa <https://dervent.ro/biblia.php> consultat la 08.04.2017)

Dedicarea lui Atanasie pentru studierea Scripturilor și deschiderea lui spre adevărurile revelate de Dumnezeu prin Cuvântul Său și prin rațiunea cu care l-a înzestrat pe Atanasie ne poate încuraja să ne dedicăm la rândul nostru apropierii de Cuvântul viu al lui Dumnezeu care nu încetează să ni se descopere în mod personal pentru viețile noastre, să fim atenți la glasul Lui și receptivi. Iar în deschiderea noastră teologică spre ceilalți, să ținem cont scrierile părinților Bisericii și de profunzimea de care au dat dovadă chiar și fără a fi beneficiat de o societate atât de dezvoltată informațional și tehnologic cum este cea în care trăim azi. Admirația și respectul pentru scrierile teologilor din primul mileniu ne poate plasa mai lucid în timp și spațiu, ne poate smeri și îmbogăți spiritualicește și sufletește, aducându-L pe Dumnezeu Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt mai aproape de noi.